

Асанов Ж.К.

Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А.Алтымышбаев атындагы философия, укук жана социалдык-саясий изилдөө институтунун А.Нарынбаев атындагы философия жана илимдин методологиясы бөлүмүнүн ага илимий кызматкери, философия илимдеринин кандидаты.

Асанов Ж.К.

старший научный сотрудник отдела философии и методологии науки им.А.Нарынбаева Института философии, права и социально-политических исследований им.А.А.Алтымышбаева Национальной академии наук Кыргызской Республики, кандидат философских наук.

Asanov Janish Kanatovich

Senior Researcher, Department of Philosophy and Methodology of Science named after A. Narynbaev Institute of Philosophy, Law and Socio-Political Research named after A. A. Altmyshbaev of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic, Ph.D.
Asanov.zhanysh@mail.ru

**ЫРААТТУУЛУК ПРОЦЕССИНИН УЛУТТУК
КААДА-САЛТТАРДЫН КАЛЫПТАНУУСУНДАГЫ АТКАРГАН РОЛУ
РОЛЬ ПРОЦЕССА ПРЕЕМСТВЕННОСТИ
В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ
THE ROLE OF THE SUCCESSION PROCESS IN SHAPING NATIONAL TRADITIONS**

Аннотация: Аталган макалада элдик каада-салттардын өнүгүүсүндө жана функцияланышуусунда негизги ролду ойногон ырааттуулук маселеси туурасында кеп болот, андан тышкары анда ырааттуулук жаңы менен эскинин, туруктуулук менен өзгөрмөлүүлүктүн, салттуулук менен инновациянын ж.б.у.с. биполярдык көрүнүштөрдүн ортосундагы мамилелерди билдирип, болмуштун фундаменталдык негиздерин мурастоосунун универсалдуу процессин чагылдырган онтологиянын, диалектиканын эн маанилүү принциби экендиги баса белгиленет.

Негизги сөздөр: каада-салт, улуттук каада-салт, эволюция, коом, ырааттуулук, феномен, социум, мазмун, маныз.

Аннотация: В данной статье речь идет о проблеме преемственности, которая играет основную роль в развитии и функционировании традиции, также в ней отмечается о том, что преемственность выражает отношения между такими биполярными понятиями, как новое и старее, устойчивость и изменчивость, традиционность и инновация и.т.д., важнейший принцип онтологии и диалектики, которая отражает универсальный процесс наследования фундаментальных основ бытия.

Ключевые слова: традиция, национальные традиции, эволюция, общество, преемственность, феномен, социум, содержание, сущность.

Annotation: This article deals with the problem of continuity, which plays a major role in the development and functioning of the tradition, it also notes that continuity expresses the relationship between such bipolar concepts as new and older, sustainability and variability, tradition and

innovation. **.d., the** most important principle of ontology and dialectics, which reflects the universal process of inheritance of the fundamental foundations of being.

Key words: tradition, national traditions, evolution, society, continuity, phenomenon, society, content, essence.

Каада-салттар өзүнүн эволюциялык өнүгүшүндө бардык коомчулуктун маданиятынын мүнөздүү өзөгүн, баалуулуктарын камтып турат. Жаңы маанидеги каада-салттар дайыма өткөн доордун тигил же бул салттуулуктарынын көрүнүштөрүнүн негизинде пайда болушат. Коомдун болумдук уюштурулуусунда, жашоосундагы каада-салттардын ролу жогорулап, алардын жамааттарга, адамдарга болгон таасиринин чөйрөсү кеңейет. Каада-салттар бирден-бир калыптанган социалдык норма катары функциялануу менен маданий жетишкендиктердин зарыл компонентин түзөт, анда жаран (инсан) менен топтун жүрүм-турумдарынын мүдөө-талаптары тогошот. Ошондуктан, каада-салттар адамдардын жашоо-турушунун туруктуу нормалары, эрежелери жана «жазылбаган мыйзамы» катары муундан-муунга берилип келген.

Элдик каада-салттардын өнүгүүсүндө жана функцияланышуусунда негизги ролду ырааттуулук ойногон, анткени ал аркылуу жаңынын пайда болушунун тарыхый логикасы ачык байкалып, өткөн чак, азыркы жана келечек бири-бири менен байланышат. Бул өңүттө дайыма жаңыланып туруучу социалдык-маданий системанын бүтүндүүлүгүн, туруктуулугун сактоонун негизги багыттары реализацияланат. Ырааттуулук жаңы менен эски, туруктуулук менен өзгөрмөлүүлүк, салттуулук менен инновация ж.б.у.с. биполярдык көрүнүштөрдүн ортосундагы мамилелерди билдирет. Ырааттуулук элдик каада-салттардын болмушунун негизги белгиси катары функцияланаарын өз учурунда Г.В.Плеханов көрсөткөн: «Рухий ырааттуулук мурунку доорлордун топтолгон ойломдун материалдарын, рухий көркөм баалуулуктарын пайдалануу, өткөрүп берүү жана сактоо катары зарыл шарт жана аң-сезимдин өнүгүүсүнүн ички детерминанты болуп эсептелет» [2, 662-б.].

Философиядагы ырааттуулук танууну тануу мыйзамынын башка диалектикалык категориялар (байланыш, үзгүлтүксүздүк, өнүгүү, тарыхыйлуулук ж.б.) менен биримдигин аныктоочу категория катары мааниге ээ. Бирок, ырааттуулук танууну тануу процессин гана чагылдырбастан, ал сандык өзгөрүүлөрдүн сапаттык өзгөрүүлөргө өтүү, карама-каршылыктардын биримдиги жана күрөшү мыйзамдарынын көрүнүшү болуп эсептелет. Ушул жагдайдан алганда каада-салттардын имманенттүү мазмунунда, жаңы салттуу баалуулуктардын жаралышында ырааттуулуктун ролу зор.

Белгилей кетүүчү нерсе, ырааттуулукту метафизикалык абсолютташтыруу түшүнүгүнө кайрылуу менен өнүгүү теориясын таанып билбеген концепцияларда Э.А.Баллер Гегелдин ырааттуулук феноменине теоретикалык анализ берүүсүн белгилеп, ырааттуулукту диалектикалык-материалистик түшүнүүнү өнүктүргөн, ошону менен аталган көрүнүштүн ролун коомдун маданий-цивилизациялык өнүгүшүндө көрсөтө алган. Ал прогрессивдик жана реакциялык ырааттуулукту, ал эми ойломдук ишмердүүлүк чөйрөсүндө – позитивдик жана негативдик, ал эми илимий таанымда анын спецификалык формаларын белгилеген. «Философияда - Э.А.Баллер жазгандай - ырааттуулук онтологиянын, гносеологиянын, социологиянын, этиканын жана эстетиканын фундаменталдык маселелерин чечүүдөгү негизги принциптеринин салыштырмалуу туруктуулугунда негизделет» [1, 361-б.].

Биздин пикирибизде, өнүгүүдөгү ырааттуулуктун түрлөрү анын механизмдери сыяктуу эле, формалары боюнча да айырмаланат; алардын жаратылыш, коом, адам жашоосу жана ойлом чөйрөсүндөгү функцияланышуусунун өзгөчөлүктөрү бар. Адамдардын урпактар ортосундагы өздөштүрүүлөрүн четке кагууга болбойт. Каада-салттар, үрп-адаттар, нравалуулуктун нормалары өзгөчө күнүмдүк, б.а. жарандардын мамилелериндеги нормативдик принциптердин бардык системасы коомдук мамилелердин жыйындысынан бөлүнүп чыга алат.

Ырааттуулук мураскорлуктан, өздөштүрүүдөн айырмаланып адамдардын маданий-тарыхый байланышын билдирет, өзүнүн мүмкүндүгү, чындыгы менен коомдук өнүгүүнүн бир деңгээлден экинчисине өтүүсүндө байкалат. «Ырааттуулукта карама-каршы эки процесс бар. Биринчи жагынан, ырааттуулук үчүн бизди курчап турган дүйнөдөгү көпчүлүктөн жалпыны, маңыздууну бөлүп көрсөтүүчү дистилляция зарыл, экинчи жагынан - бул жалпылыкты кандайдыр бир жекеликке айландыруу адамдардын муктаждыктарын канаттандыруучу өзгөчө бир жалпылыкты түзүүнү түшүндүрөт. Башкача айтканда, билимдерди өздөштүрүү аларды эмгекте предметтештирүүдө гана мүмкүн» [3, 12-б.].

«Ырааттуулук» түшүнүгүнүн өзү «тануу», «чыгаруу», «абалдардын байланышы» категориялары менен тыгыз карым-катышта түшүндүрүлүп, албетте толук мааниге ал диалектикалык танууну тануу мыйзамы универсалдуу аракетинде ээ болот. Аталган мыйзамдын эң маанилүү тарабы болуп ыраатуулук, жалпы жонунан, социумдардын диалектикасынын контекстинде маданий-тарыхый, этномаданий мүнөзгө ээ болгон улуттук салттардын учук улоочулугу эсептелет.

Ырааттуулуктун феномени жана принциби диалектиканын маңызын бүтүндөй реалдуулуктун өнүгүү жана жалпы байланыш теориясы катары түшүнүү үчүн абдан маанилүү, бул өңүттө бизди кызыктырган кубулуш биринчиден, тануунун учуру, экинчиден, танууну тануунун негизги тарабы катары элестетилиши. Мындай эпистемологиялык ыкма ырааттуулуктун өнүгүүсүн түшүнүүдө ары кеңири маанини берет, ошонун аркасында диалектика метафизикага, догматизмге эле эмес, релятивизмге, нигилизм менен скептицизмдин ар кыл формаларына да карама-каршы коюлат. Өз убагында В.И. Ленин белгилегендей, диалектикада тануу маңыздык түрдө байланыштын, жакшы жакты кармап калуунун учуру катары, б.а. ырааттуулук түшүнүгүсүз диалектика «жылаңач тануу», скепсис болуп калган [4, 77-б.]. Ырааттуулукту диалектикалык түшүнүү ондун тескери менен, туруктуулук менен өзгөрмөлүүлүктүн, үзгүлтүктүүлүк менен үзгүлтүксүздүктүн байланыштарынын зарыл экендигин көргөзөт. Ушул өңүттө, биринчиден, ырааттуулук - бул болмуштун фундаменталдык негиздерин мурастоосунун универсалдуу процессин чагылдырган онтологиянын, диалектиканын эң маанилүү принциби. Ал диалектиканын кеңири жайылган танууну тануу жалпы мыйзамынын маңызын туюнтат жана тынымсыз спираль түрүндө өтүүчү жаратылыштын, коомдун, адам жашоосунун о.э. ойломдун өнүгүшүнүн түгөнгүс айлампасынын жардамы аркасында жүзөгө ашат. Мунун баары - ички карама-каршылыкты чечүүнүн ыкмалары, алар өнүгүү процессинде адепки шайкештик карама-каршылыктарга бөлүнөт жана аны процесстин өзүн бузуп албастан чыгарып алуу абзел.

Экинчиден, «диалектикалык жана тарыхый материализм» Ленин айткандай, бардык философиялык маданияттын мыйзамдуу мураскери болуп эсептелет. Ушундай терең тезистен келип, татаал диалектикалык процесс катары түшүндүрүлүүчү өнүгүү (өздүк

өнүгүү) өзүнө сөзсүз түрдө жеке мүнөздөмөсү жана маңыздык көрүнүшү катары – ырааттуулукту камтып турат. Философия, өзгөчө өнүгүүнүн, жалпы байланышынын эң жалпы теориясы катары диалектика үчүн кыйла маанилүү болуп ырааттуулуктун так рефлексиясы эсептелет. Ырааттуулукту концептуалдуу түшүнүүнүн өңүтүндө каралган философиянын тарыхы андан диалектикалык логикада салыштырмалуу аяктоону конкреттүү-тарыхый синтез түрүндө таба алды [3, 183-б.].

Социумдардын өнүгүүсүндө жалпысынан социалдык баалуулуктар өзүнүн пайда болуусунда маданият тарыхынын ар кыл мезгилдериндеги өз ара байланыштарды шарттап турган ырааттуулукту, о.э. өз ара тарыхый мезгилдеги функциялаштырып турган улуттук салттарды камтып турат, ал жерде баалуулуктар этникалык тарых, рухий маданият, бай кайталангыс жана уникалдуу өзгөчөлүктөр контекстиндеги улуттук (же этникалык) өзгөчөлүккө ээ. Ырааттуулук өнүгүүнүн өзгөчө принциби катары өзүнө бири-бирине уланган байланыштардын мазмун - маңыздык негизинин детерминациясын камтып турат. Ал «...өнүгүүнүн конкреттүү жалпы негизин камсыз кылуу менен өздүк детерминациянын түзүлгөн негиздеги өздүк аныктоо процессинин маанилүү фактору катары кызматын кылат» [5, 112-б.], б.а. ырааттуулук өнүгүүнүн жыйынтыгы, ички эволюциялык маңызды өздүк сактоонун ишке ашырылуу каражаты жана системанын андан аркы өркүндөп өсүүсүнүн импульсу катары каралат. Ошентип ырааттуулук өздүк кыймыл жобосунун калыптанышын ачып көрсөтүп, ошону менен бирге онтологиялык жана тарыхый өзүнө таандык аныктоонун биримдигин түшүндүрөт.

Ырааттуулук принциби өнүгүүнү мүнөздөөчү элементтерди бириктирип, өздүк шартталуусундагы ырааттуулук, учук уулочулук байланышты камсыз кылат; ошентип өзүнүн пайда болуу жана өнүгүү себебин ал аталган элементтердин өнүгүүсүнөн табат. Ырааттуулук жаңы нерсени түзүү процессин ачып көрсөтөт, өткөндү азыркы жана келечек менен байланыштырат; анын негизги чеги болмуштук чеги болуп бүтүндүктү, өзгөрмөлүү системанын салыштырмалуу туруктуулугун сактоо эсептелет. Ал эски менен жаңынын, туруктуулук менен өзгөрмөлүүлүктүн, үзгүлтүксүз менен үзгүлтүктүүнүн ортосунда пайда болгон обьективдүү карама-кашылыктарды чагылдырат. Демек, ырааттуулук өнүгүүнүн эң жалпы жана универсалдуу принциби катары кызмат кылат.

Жалпы реалдуулуктагы ырааттуулук конкреттүү-эң жалпы катары көз карандысыз түрдө адам маңызын ачып берүүдө, анын ишмердүүлүгүнө да көрүнөт, анткени салттагы чыгармачыл ишмердүүлүктү маани-маңыздык түшүндүрүү үчүн аны социомаданий ырааттуулуктун жеке процессинин контекстинде кароо зарыл. Ал үзгүлтүксүз түрдө маданиятты, коомдук мамилелер, анын универсалдуу негиздери аркылуу өздөштүрөт. Ишмердүүлүк жарандардын атрибуттук касиети катары эң жалпы социумдук негиздерге жана маданияттын көрүнүштөрүнүн ырааттуулук байланыштарына жана албетте тарыхка трансформацияланат. Бул аспектиде ырааттуулук адамзат цивилизациясынын өнүгүүсүнүн «жеке сызыгын» пайда кылат, ал жерде маданий-цивилизациялык процесстин системдүү багыттуулугунда тарыхый ырааттуулук кызмат кылат; адамзат коомунун мындай зарыл байланышы өзүнүн өнүгүүсүндө ар кандай этаптарды басып өткөн маданиятты пайда кылат, ал жерде тарыхый ырааттуулук өзүнүн спецификалык өзгөчөлүктөрүнө ээ [6, 22-б.].

Социомаданий өнүгүүдөгү жалпынын, өзгөчөлүктүн жана жекенин диалектикасынын негизинде кыргыздардын улуттук каада-салттарында ырааттуулук келип чыгып, калыптанып, функцияланат. Ушуга байланыштуу кыргыздардын этникалык-улуттук өнүгүүсүнүн

маңызына ылайык калкыбыздын улуттук каада-салттарынын ырааттуулугунун мүнөздүү өзгөчөлүктөрү пайда болот. Аларга **төмөнкүлөрдү** киргизүүгө болот:

-ырааттуулук кыргыз элинин маданиятынын рухий-когнитивдик болмушунун көрүнүшү катары анын калыптануусунун жана түзүлүшүнүн спецификасын аныктады. Этникалык-улуттук каада-салттардын ырааттуулугунун негизинде (тарыхый-цивилизациялык контексте) кыргыздар маданияттын адепки түзүлгөн тутумунан тартып, аларды сактап жана кийинки муунга өткөрүп бере алды, ошону менен биз универсалдуу-болмуштук булактарды жана филогенетикалык негиздерди алып жүрүүчүлөр катары эсептелебиз;

-ырааттуулук этникалык-улуттук каада-салттардын маңызындагы өткөн менен азыркынын ортосундагы тыгыз байланышты көрсөтүп турат, изилденип жаткан феномендин имманенттүүлүгүн, өткөнүнүн, учурунун жана келечегинин онтологиялык биримдигин эске алуу менен тарыхый өнүгүүнүн чукул өзгөрүшүндөгү маданий-рухий өңүттөгү стратегиялык багыттарды аныктоого болот;

-улуттук каада-салттардын ырааттуулугу толеранттуулукту, конструктивдүү диалогду, со-болмушту ж.б. субстанционалдык-генетикалык аспектидеги улуттардын, этностордун салттарындагы динамикалуулукту, байланыштарды да түшүндүрөт;

-улуттук-маданий ченемдеги ырааттуулук рухий чөйрөнүн «булгануусунан» тазалоону, өткөн «интеллектештирүүдөн» келечектин негизин түзүү үчүн кайрадан ой калчоонунун, чыгармачылыктын зарылдыгын билдирет;

- ырааттуулукта объективдүү түрдө рух менен рухийликтин приоритеттери, рухий концентрация, улуттук-этникалык мүнөздөрдүн позитивдүү ченемдери табылат; кыргыз дүйнө көрүмүндөгү чукул өзгөрүшүндө улуттук-маданий шайкештик сезилет;

-каада-салттардын ырааттуулугун өздүк «мендин» элдин кызыкчылыктары, өткөн муундардын каада-салттары менен улуттук аң-сезимдин шайкеш функцияланышы катары түшүнүүгө болот. Аталган өңүттө, каада-салттардын, муундардын ырааттуулугу көчмөн-кыргыздын өздүк аң-сезиминин деңгээли, анын Борбордук Азиянын элдеринин доорлорду «карыткан» каада-салттары менен болгон байланыштары аркылуу шартталып турат. Кутман калкыбыз өзүлөрүнүн урпактарынын болмушунун калыптанган нормаларына, жашоо эрежелерине таянып келишкен, демек, биздин этносубуздуу салттуу ойлому маданий каада-салттардын ырааттуулугунун рухий негизи болуп эсептелет.

-улуттук же этникалык каада-салттардын, муундардын ырааттуулугу социалдык эс тутумдун өзгөчө формасында туюнтулат. Өзүнүн урпактарын билбеген, эстебеген адам – бул уругу жана уруусу жок адам, б.а. муундардын салттуулугун улантууга жөндөмү жок манкурт, ал ошентип муундар аралык каада-салттардын жеке байланышынан чыгып калат. Кыргыздардын улуттук каада-салттарынын ырааттуулугу алардын маданиятынын, өзгөчө рухий баалуулуктарынын муундан-муундарга өткөрүлүп берүүсүн, өнүгүүсүн шарттап турат.

Ошентип каада-салттар маданий жетишкендиктердеги ырааттуулукту камсыз кылаарын эске алсак, алар (жалпы адамзаттык, улуттук жана этникалык) өзүлөрүнө коомдук өнүгүүсүндөгү мыйзам ченемдүүлүктөрүн камтып турары белгилүү. Каада-салттардын ырааттуулук мүнөзүндө эски менен жаңы бириктирилип, синтезделет. Ушул өңүттө кыргыздардын каада-салттарынын ырааттуулугун эски менен жаңыны, инновациялуулукту сиңирген элдик салттуулук менен даярдалган, мында жаңыны белгилүү бир кокустук, өткөндүн өнүгүшүнүн тарыхый салттуу зарылчылыгынын көрүнүшү катары кароого болот.

Колдонулган адабияттар:

1. Баллер Э.А. Преемственность в развитии культуры. МЛ 969.
2. Плеханов Г.В. Избранные философские произведения. В 5 т. – Т. 1. – М., 1986.
3. Мукашев З.А. Преемственность как момент развития. –Алма-Ата: «Казахстан», 1980.
4. Ленин В.И. Полн.собр.соч. т.29.
5. Завьялова М.Н., Расторгуев В.Н. Единство и преемственность сознания. –Томск: Изд-во Томск.унив., 1988.
6. Уледов А.К. Духовная жизнь общества. – М. 1980.

Рецензент: филос.и.д., профессор Стамова Р.Д.

УДК: 1(091)(043.3)

DOI 10.33514/1694-7851-2020-3-45-49

Асанов Ж.К., Эргешова Т.Т.

филос.и.к., КР УИАнын А. А. Алтымышбаев атындагы философия, укук жана социалдык-саясий изилдөөлөр институтунун А. Нарынбаев атындагы Философия жана илим методологиясы бөлүмүнүн кызматкерлери

Асанов Ж.К., Эргешова Т.Т.

К.филос.н., отдела философии и методологии науки им. А. Нарынбаева Института философии, права и социально-политических исследований

им. А. А. Алтымышбаева НАН КР

Asanov Zh.K., Ergeshova T.T.

s.Phil.s., Department of Philosophy and Methodology of Science named after A. Narynbaev Institute of Philosophy, Law and Socio-Political Studies named after A.A. Altmyshbaev

NAS KR

e - mail: asanov.zhanysh@mail.ru

УЛУТТУК КААДА-САЛТТАРДЫН ФЕНОМЕНИ ФЕНОМЕН НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ THE PHENOMENON OF NATIONAL TRADITIONS

Аннотация: Аталган макалада улуттук каада-салттардын феномени, алардын онтологиялык мазмуну туурасында кеп болот, андан тышкары анда автор тарабынан белгиленгендей, улуттук каада-салттардын абсолюттуулугу адамзат цивилизациясынын өнүгүүсүнүн бардык этаптарындагы, адамдардын, этностордун, улуттун жана социумдардын бирдиктүү иш-аракеттеринин көрүнүшүндөгү универсалдуулугун, имманенттүүлүгүн жана милдеттүүлүгүн билдирет.

Негизги сөздөр: каада-салт, улуттук каада-салт, эволюция, коом, ыраттуулук, феномен, социум, мазмун, маныз.

Аннотация: В данной статье речь идет о феномене национальной традиции, об их онтологическом содержании, также как отмечается автором, что абсолютность национальной традиции означает универсальность, имманентность и обязательность ее